

GUSTAU MUÑOZ

Provincialitzar Europa?

En una època en què l'eurocentrisme no tenia tan mala premsa com arribaria a tenir posteriorment, en un temps en què l'autoconsciència europea era encara fins a cert punt innocent i aproblemàtica —tot i que la crisi moral d'Europa no trigaria gens a obrir-se pas i a esdevenir dramàtica— Max Weber podia escriure *in extenso* a propòsit de «l'aparició a Occident, i només a Occident, d'uns fenòmens culturals situats en una línia de desenvolupament [...] de significació i validesa universals». I quan deia Occident, per descomptat, estava pensant en Europa.

Ho deixava caure així, sense complexos ni circumloquis: a Europa s'havien produït al llarg dels darrers segles un seguit de realitzacions d'un abast i una significació generalitzables, d'una vàlua absoluta, és a dir, un plantejament als antípodes del relativisme cultural. I tot seguit enumerava aquests fenòmens culturals de validesa universal.

Com ara la *ciència* «en l'estadi de desenvolupament que avui admetem com a *vàlid*». Només a Europa s'havia desenvolupat el mètode d'experimentació racional, el laboratori modern, la fonamentació matemàtica, la demostració i la conceptualització racionals. Hi havia hagut saviesa i sabers en altres continents, però ciència, com a tal, només a Europa. L'originalitat i l'avançament s'estenia també al terreny de l'art: només a Europa hi havia hagut música harmònica racional, «amb el contrapunt i l'harmonia com a ciència de l'estructura dels acords musicals», l'orquestra, el sistema de notació, les sonates i les òperes, els instruments musicals precisos

Gustau Muñoz (València, 1951) és assagista, traductor i editor. Autor, entre altres, d'*Intervencions, entre cultura i política* (Tàndem), *A l'inici del segle: un dietari de reflexions* (Tres i Quatre) i *Herència d'una època* (Tàndem)

i variats. L'arquitectura també s'havia avançat amb la volta gòtica, la solució del problema de la cúpula i la «racionalització clàssica de l'art en general —gràcies a la utilització racional de les perspectives lineal i aèria en el cas de la pintura». I la cosa no s'aturava ací: només a Europa hi havia hagut «literatura impresa, aquella que és exclusivament concebuda per a la impremta... diaris i revistes en particular». Només a Europa s'havien desenvolupat —a més d'altres creacions específiques que deixarem ara de banda— les universitats, en sentit propi; la investigació científica racional, sistemàtica i especialitzada; la figura de l'especialista; la del funcionari especialitzat; els parlaments; els representats del poble elegits periòdicament; l'Estat com a institució política dotat d'un text constitucional; un cos de normes públiques d'organització i funcionament conegudes com a lleis...

«Fora d'Occident podem trobar-ne indicis, però mai amb aquesta combinació fonamental». I l'argumentació culminava amb l'origen del capitalisme. Afany de lucre, ambició, avidesa de riqueses i de guanys, n'hi havia hagut sempre i a tot arreu, però «l'esperit» del capitalisme era tota una altra cosa: el capitalisme fins i tot podia ser vist com a sinònim «de repressió o com a mínim de moderació racional, d'aquest impuls irracional». El capitalisme és la busca de la «rendibilitat», i això és una cosa molt diferent de la mera ambició o la dèria d'enriquir-se. El capitalisme és un *novum* històric i es va originar a Europa. Es basa en «l'organització racional-capitalista del treball (formalment) lliure». Un fenomen del qual no se'n troba, fora d'Europa, més que «alguns petits indicis».

Max Weber va escriure aquest text com a Introducció a l'edició de 1920 del clàssic *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*, originalment uns articles extensos que s'havien publicat en una revista en 1904-1905. L'argumentació pren la forma d'un *crescendo* d'aportacions, elaboracions i creacions pròpiament europees —bé que amb antecedents, indicis, similituds i manlleus provinents de l'Orient— on ressona a manera de *basso continuo* una fórmula, una idea: la racionalitat, la racionalització. Això caracteritzaria l'esperit europeu, dels grecs ençà, i culminaria —segons la coneguda interpretació weberiana— en una ètica protestant de rigorisme i posposició de la recompensa que hauria permès l'estalvi, la inversió i, en general, l'organització *racional* de l'economia i la societat. Del capitalisme clàssic, al capdavall, segons l'òptica, tan discutida però tan clara i ben exposada, de Max Weber.

No cal dir que d'aleshores ençà ha plogut molt. Que les tesis de Weber han estat qüestionades a bastament, i de vegades amb bones raons. La impugnació marxista d'aquests plantejaments és també tot un clàssic, un debat clàssic, de les ciències socials contemporànies. I així mateix les impugnacions derivades d'estudis més precisos i afinats de la historiografia, que posen en relleu altres fonts —no estrictament

protestants i septentrionals— del capitalisme modern. Es pot imaginar la perplexitat i la irritació dels estudiants procedents del Tercer Món quan a les universitats europees ensopegaven —i ensopeguen encara— amb aquesta lliçó magistral de Max Weber, autor d'un clàssic de lectura obligatòria en tantes facultats de sociologia o d'economia.

De tota manera, el *Zeitgeist* canviaria de seguida. La crisi de la consciència europea esclataria amb la força d'una tempesta desfermada a la vista de les massacres de la Primera Guerra Mundial, de l'escissió mortal del continent arran de la Revolució russa, de la gran depressió dels anys trenta, del sorgiment del feixisme i de tota mena de totalitarismes, fins a culminar en la Segona Guerra Mundial i l'Holocaust. Milions de morts, destrucció física i moral del continent, participació en esferes d'influència, d'un costat nord-americans, de l'altre soviètics. I l'inici d'un procés imparabile de descolonització, que posaria Europa també davant un altre espill, el seu passat colonial.

Celebració d'Europa? Amb aquest panorama?

Costen molt de pair, les desfetes històriques. La segona meitat del segle XX fou de reconstrucció, de sutura, de reflexió sobre el passat, amb totes les ziga-zagues d'aquest tipus de meditació col·lectiva: amnèsia, oblit, replantejament, record, actualització, crítica. Un treball de memòria lent i costós. Calia esbrinar les raons de l'esquinçament d'Europa, la insistència en l'autodestrucció, les seues responsabilitats. Del cofoisme a l'autoflagel·lació, al compàs de la successió de les generacions.

Europa havia generat al seu si dues guerres mundials, era el centre del colonialisme, de l'explotació, el sotmetiment i el repartiment de continents sencers, on no aplicava els valors que proclamava. La seua riquesa i esplendor tenia molt a veure amb tot això. A més, havia produït els totalitarismes més sinistres i un dels seus països centrals, i altament *racional* i civilitzat, Alemanya —el model o tipus ideal que tenia en ment Max Weber (declarat nacionalista liberal alemany)—, havia dut a terme la més monstruosa de les infàmies de la història, l'assassinat industrial, sistemàtic i *racional*, de milions i milions de jueus i d'altres víctimes.

I tanmateix... Europa no ha estat ni és només això. No és només aquesta imatge ombrívola i sinistra del *Dark Continent* que va retratar amb agudesa l'historiador Mark Mazower. Ni de bon tros. Perquè Europa porta també al seu si la llavor, els elements i els recursos per a recompondre's, per a recuperar-se, a través de l'auto-crítica racional. El debat col·lectiu, la deliberació pública, l'intercanvi entre esferes diverses d'una societat que és capaç de mirar a la cara el seu passat, els seus crims, però també el revers de tot plegat, han marcat una trajectòria esmenada, i vull creure que reeixida, amb punts forts com la creació pacificadora de la Unió Europea o,

en un altre nivell, fenòmens com la *Historikerstreit* alemanya, exemple d'examen de consciència d'un poble, en la veu àmpliament escoltada d'investigadors i acadèmics solvents, que no defuig l'acceptació de les culpes i els crims comesos en el seu nom, amb l'objectiu d'evitar que mai més es tornen a repetir.

Les malvestats de la història d'Europa al segle XX han convidat a les revisions del passat. Fins i tot s'ha qüestionat la Il·lustració —o, millor, alguns aspectes de la Il·lustració— com a font darrera d'una paràbola que havia començat amb fonaments febles. No per casualitat Adorno i Horkheimer van escriure *Dialèctica de la Il·lustració* en el moment més fosc d'Europa, en 1944, contemplada des de lluny.

El capitalisme celebrat per Max Weber al seu estudi clàssic, el mateix que havia denunciat Marx com a mare de totes les desgràcies, un Marx d'altra banda convençut del seu caràcter revolucionari i civilitzador —Marx era bàsicament dialèctic, però passat el temps seria criticat també per eurocèntric—, havia de ser superat o bé, en una altra versió, contingut, reordenat i dràsticament reformat: «civilitzat». Aquest era el consens que sorgí de la postguerra. Un consens que donà fruits esplèndids, com l'expansió de l'Estat del Benestar, una igualtat més gran en el repartiment de la renda, el control i la regulació de la gran empresa, i així successivament.

¿Arrels remotes dels mals d'Europa —inscrites quasi al seu ADN violent, imperialista i dominador— o bé una qüestió social, política, de sistema? Vet ací un debat que s'ha arrossegat al llarg del temps.

En qualsevol cas, el procés de descolonització va donar lloc al sorgiment del Tercer Món, que replantejava la geopolítica mundial. També replantejava l'horitzó d'idees. Al principi el desideràtum fou a tot arreu el socialisme, una altra creació europea. A través de la Unió Soviètica es va traslladar, com a exemple i estímul, a la Xina i altres països d'Àsia, en termes de socialisme d'Estat —o de despotisme industrialitzador— i va exercir també un atractiu enorme sobre l'Índia i molts països àrabs i africans. Tots volien ser «socialistes». La revolució cubana del 1959 va fer un paper semblant pel que fa a l'Amèrica Llatina, igual que la independència d'Algèria el 1962 envers el seu entorn geogràfic.

Posteriorment, passat el temps, constatat l'esgotament d'aquesta via i l'*impasse* i esfondrament final de l'URSS, a més de la seua ineficàcia i buidament interior, hi hauria un canvi fonamental, una inflexió, en el full de ruta. El *desenvolupament* —la gran il·lusió de la segona meitat del segle— vindria per altres camins. Els que marcaven els dracs asiàtics, i que consistien a aplicar un capitalisme desprietat i explotador a poblacions disciplinades i políticament sotmeses, controlades. Aquesta fórmula ha canviat, literalment, el món. D'ençà dels anys 80 del segle XX.

I això replanteja el tema de la realitat d'Europa i del llegat europeu.

LES NOVES COORDENADES D'EUROPA AL MÓN

Europa es va pensar entre el segle XVII i el XX com el centre del món. I tenia bones raons. Havia superat les guerres de religió, havia fet enormes progressos en la navegació i el comerç. Després del Renaixement s'hi va gestar la revolució científica, el naixement de la ciència moderna, experimental, basada en el mètode de la prova i l'error, de la demostració o falsació racional d'hipòtesis. El segle XVIII és el del desplegament de la raó, el segle de les Llums. L'Enciclopèdia de Diderot pretenia recopilar tot el saber del seu temps, amb un esperit sistemàtic i de pretensió científica inconfusible i, a més, adreçat «al públic». S'hi va gestar i difondre la Revolució Industrial. S'havia format una esfera pública, una república de les lletres. Naixien l'opinió pública, les publicacions periòdiques, les revistes i els diaris. La revolució burgesa obrí les portes de bat a bat al desenvolupament del capitalisme. També a l'expansió de les llibertats i al començament de la democràcia moderna, empenyada des de baix per altres forces socials. Nasqué el socialisme, com a intent de crítica i superació del capitalisme, en el sentit hegelian de l'*Aufhebung* (negació i alhora preservació d'elements).

L'expansió ultramarina, la base industrial, la recerca de matèries primeres i mercats, les rivalitats entre estats europeus, menaren a l'auge del colonialisme i al repartiment d'Àfrica i Àsia en esferes d'influència, que donaven una nova dimensió a les ocupacions anteriors de terres alienes a Amèrica, amb el crim subsegüent del tràfic d'esclaus africans, un altre episodi fatídic de la història d'Europa, bé que en aquest cas amb el concurs dels traficants àrabs. Tot plegat generaria ressentiments i odis que arriben als nostres dies.

Hi ha un nucli literalment explosiu en el llegat europeu, que és la idea d'igual dignitat de tots els humans, potser una idea de base religiosa però secularitzada. La Reforma posà fi intel·lectualment, i pràctica, a les ambicions teocràtiques de l'Església de Roma, en afermar la idea de comunitat de fidels i lliure examen. S'imposà la llibertat religiosa. La Declaració dels Drets de l'Home i el Ciutadà, certament, no incloïa tothom, car deixava fora les dones i la gent de color, però amb el temps es va acabar amb l'esclavitud (prohibida i perseguida al segle XIX) i la discriminació. I la vindicació de les dones, que s'inicià ja coetàniament, culminaria —passant pel moviment sufragista— en el triomf actual d'un feminisme àmpliament compartit. Darrerament s'hi han inclòs també els homosexuals (LGTBI), els drets dels quals a la plena igualtat i no discriminació reben un reconeixement creixent i imparabile. No sense passos en fals, recaigudes o retrocessos, és clar. Però la laïcitat —la separació estricta entre l'Estat i la vida pública, per un costat, i l'esfera religiosa i de les creences particulars, per un altre— sumada a l'espiral d'inclusió de tothom sota el parai-

gua de la igualtat, de la igual dignitat i els mateixos drets, genera un tipus de societat inconfusible. La igualtat pot ser en alguns aspectes o en alguns moments merament formal, però acaba assolint un contingut real i tangible, com ara en el terreny dels drets socials i laborals o l'expansió de l'Estat del Benestar. Una feina inacabada, certament. Amb retrocessos, com en la fase recent de domini neoliberal. Però amb mecanismes autocorrectors extraordinàriament potents i amb efectes irreversibles.

Tot això, té validesa universal? Hi ha al món d'avui un seguit de discursos, que gaudeixen de molta audiència, que afirmen que no. Que això pot estar bé per a Europa, si de cas, però no per a la resta. Que la generalització i la universalitat dels valors europeus és un mite o, pitjor, un parany, un estratagema per a la dominació, per a la penetració i el control indirecte i sibil·lí d'altres societats, que han de buscar la seua pròpia via, la seua autenticitat. Si aquesta via pròpia i aquesta autenticitat exigeixen limitar els drets, perseguir els dissidents, ofegar o negar la democràcia, estendre l'autoritat dels clergues a la vida social i a l'esfera pública, perpetuar la submissió de les dones, negar els drets socials i laborals, etc., mala sort. Les elits dominants i dominadores fan ús d'aquesta mena de discursos per a mantenir-se indefinidament en el poder. Però el problema és envitricollat, perquè les greus contradiccions o incoherències de la projecció d'Occident —perquè Europa fa temps que deixa de ser sinònim d'Occident— al món, els abusos i els crims del colonialisme i de l'imperialisme, així com la contradictòria història europea, els donen credibilitat als ulls de grans masses. Una barreja de ressentiment nacionalista i de creença religiosa més o menys atàvica —però que s'actualitza i pren volada davant la modernitat— hi actua com a ressort legitimador. I és un terreny de debat legítim, d'altra banda, on cal atendre reflexions com les d'Edward Said (*Orientalisme*) o Dipesh Chakrabarty (*Al marge d'Europa*). De la mateixa manera que convé tenir ben presents les raons d'Avishai Margalit i Ian Buruma al seu llibre *Occidentalisme*. Les «projeccions», per emprar el terme freudià, són de doble sentit.

Ara bé, com he apuntat, Europa fa temps que deixà de ser sinònim d'Occident. Max Weber encara escrivia amb aquesta idea al cap, però després dels cataclismes del segle XX, Europa passà el testimoni a uns altres. Deixà de tenir la iniciativa, es va fer més modesta en aspiracions, es va recloure en una meditació profunda sobre el seu passat, alhora que posava dempeus mecanismes institucionals i polítics per a esmenar una trajectòria mortífera. Vet ací l'arrel del procés de construcció europea, de la Unió Europea, tan criticada en molts aspectes, tan insuficient, però que marca un abans i un després. No debades és blanc dels atacs de les forces més sinistres, i menys autocrítiques, per dir-ho així, d'Europa. Tots els populismes reaccionaris

i els neofeixismes, l'extrema dreta en pes d'Europa, es mostren a hores d'ara antieuropeïstes. Voldrien dinamitar la Unió Europea. Per alguna raó deu ser. El pretext de les polítiques restrictives i d'austeritat impulsades des dels centres de poder europeus —que certament escalfen el malestar de grans sectors socials— no n'és prou. Hi ha més coses. L'animadversió del pitjor conservadorisme (rerefons del Brexit) i de l'extrema dreta té motivacions molt més pregones.

Tanmateix, als ulls de molts analistes i observadors, i de les poblacions, de la resta del món (*the Rest*, en contraposició a *the West*), Europa i els EUA són un tot. El fet més destacat del món d'avui, gestat al llarg de les darreres dècades, és el declivi d'Occident en termes demogràfics i econòmics, però no només. Segons Kishore Mahbunai, professor de Polítiques Públiques a la Universitat Nacional de Singapur, «Occident ha estat al capdavant de la història mundial al llarg de 200 anys. Ara ha d'aprendre a compartir, i fins i tot a perdre, aquesta posició i adaptar-se a un món que ja no pot dominar». Els arguments de Mahbunai, exposats al seu llibre *Has the West Lost It?* (Allen Lane, 2018) són paradigmàtics. No és antioccidental. Reconeix l'aportació occidental (europea) a la resta del món, que resumeix en una fórmula: *reasoning*, la racionalitat, la ciència i la tècnica moderna. L'assimilació d'aquest llegat en tots els camps per part de la societat asiàtica seria la base de l'èxit i l'ascens, del miracle asiàtic. En efecte, a partir de la prostració i la dominació colonial i semicolonial de fa encara unes dècades, la Xina i l'Índia han passat a ocupar posicions cada vegada més consistents en termes econòmics. Amb estabilitat social, reducció de la pobresa, augment del consum i de l'esperança de vida. Una veritable revolució silenciosa, que els cercles intel·lectuals occidentals no acaben de percebre i de reconèixer, de la qual no se n'han assabentat. Sí, hi ha «petits» problemes encara: «No hi ha democràcies perfectes a Àsia (però com hem vist arran de Trump i el Brexit, les democràcies a Occident també són deficientes)». Líders forts i amb seguretat en ells mateixos com Xi Jinping (Xina), Narendra Modi (Índia) i Jokowi (Indonèsia) aporten *good governance*, que es considera una clau de l'èxit asiàtic. Una governació racional i adequada, que es tradueix en polítiques públiques beneficioses. Occident, en canvi, va de mal borràs i comet errors estratègics. La promoció de la democràcia arreu és més aviat cínica. El tractament donat al món islàmic és un greu error. Les guerres a l'Orient Mitjà, una barbaritat.

Té molta raó Mahbunai en molts aspectes, i el seu llibre —representatiu d'una línia de pensament en voga fora del context euro-occidental— mereix una lectura atenta. Però no es pot amagar la sensació que, al capdavall, respon a la ideologia oficial de Singapur: d'Occident s'accepta la ciència i la tècnica, i els procediments de racionalització en matèries de govern i administració, però no els valors de fons.

Els valors europeus —la igualtat de tothom, les dones incloses, les llibertats sense restricció, la democràcia—, això són figures d'un altre paner. Hi han de prevaldre els «valors asiàtics», que serien bàsicament la submissió i la dependència en el marc d'estructures familiars d'autoritat incontestada. I que posarien entre molts parèntesis els procediments democràtics, la cultura de la llibertat. Al capdavant, «provincialitzar Europa» seria això: declarar locals els aspectes més alliberadors del llegat europeu. Manllevar-ne les tècniques, però no l'esperit democràtic.

A la llista de líders forts i benèfics de Mahbunai no figura Ricardo Duterte, el president de Filipines, que ha desplegat una manera expeditiva de combatre les addiccions i el tràfic de drogues amb l'assassinat extrajudicial de milers de toxicòmans i petits *dealers*. Tampoc no hi figuren altres líders que proliferen al món no occidental i que representen coses més o menys semblants: un imaginari d'autoritat, de decisionisme, de vindicació de l'honor ferit, de maneres resolutives i de pocs escrúpols democràtics, com ara Vladimir Putin (Rússia) o Recep Tayyip Erdogan (Turquia), que van fent escola i als quals se'ls hi ha sumat el nou president de Brasil Jair Bolsonaro, que sens dubte, i amb motiu, posa els pèls de punta. Bolsonaro ha arribat a anunciar fredament davant les càmeres que la solució per al Brasil era acabar la tasca iniciada temps enrere pels militars i «matar uns 30.000», és a dir, assassinar unes 30.000 persones. Amb aquest personatge sinistre al capdavant d'un país tan important com Brasil, el positiu desenvolupament democràtic de l'Amèrica Llatina, que semblava encarrilat, associat a un evident progrés econòmic i a unes polítiques socials més justes, entra de nou en un terreny de perill.

La mera insinuació de líders forts d'aquest perfil al cor d'Europa provoca calfreds. N'hi ha uns quants aspirants. Però el més perillós de tots, perquè s'hi ajusta de ple, es troba a hores d'ara, no a Europa, sinó als Estats Units i és el president del país capdavanter i més poderós d'Occident. Un país presoner d'una greu histèria de declivi. Donald Trump encarna el pitjor dels malsons de la raó democràtica i il·lustrada que va nàixer a Europa. Si fins ara el feixisme sempre «sobrevolava els Estats Units, però acabava aterrant a Europa», com afirmaven amb sornegueria els nord-americans progressistes davant les suspicàcies o les inconveniències dels seus col·legues europeus, ara la situació ha canviat. O podria canviar. D'ací el crit d'alarma de l'exsecretària d'Estat Madeleine Albright al seu recent i combatiu *Fascism: a Warning* (Harper Collins, 2018) o la significativa aparició de llibres com *How Fascism Works* (Random, 2018), del professor de Filosofia de la Universitat de Yale Jason Stanley. L'antiintel·lectualisme, el victimisme, la mitificació del passat, la propaganda falsària, l'ànima de llei i ordre, l'autoritarisme «desacomplexat» que destil·len les actuacions de Trump i el seu simplisme de «tornar a fer gran Amèrica» provoquen alguna cosa més que una justificada alarma social.

Un fantasma recorre el món, i aquesta vegada no és el que anunciaven Marx i Engels al seu *Manifest* del 1848.

Europa perd pes al món. En termes de PNB mundial, si el 1980 hi representava el 30%, el 2015 suposava el 17%. I la previsió és que el 2050 podria baixar a l'11%. Demogràficament, si fa un segle Europa agrupava el 19% de la població mundial, actualment tan sols en suposa el 7%. Europa continua sent un bastió econòmic i científic, però la tendència és a la baixa. Una tendència lògica i natural, d'altra banda. Té un perill: el contagi de la histèria de la decadència, que va fer estralls a partir del final del segle XIX, quan era només un pressentiment, una ombra llunyana. La histèria del declivi, el replegament i l'agressivitat enfora, i inevitablement de portes endins, és un greu perill. Només sent fidel a si mateixa, al millor del seu llegat, podrà superar un tràngol com el que es dibuixa a l'horitzó i fer valdre les seues raons. Europa no ha estat només el bressol de la racionalitat instrumental, que es pot prendre i aplicar arreu. Ha estat el bressol d'alguna cosa més important, malgrat tots els claroscurs, com he intentat posar de relleu en aquestes pàgines.

Europa —el seu passat, el seu pòsit de cultura, el seu tremp autocrític, la seua irradiació, les seues aportacions «de validesa universal»— s'enfronta ara a dilemes i a incerteses. Però hi ha una idea, una convicció, que em ronda insistentment: el llegat d'Europa val la pena. Val la pena explicar-lo i defensar-lo. Cap endins i cap enfora. Com va escriure George Steiner: «Cinc axiomes per definir Europa: els cafès; el paisatge que podem recórrer, abastable i d'escala humana; els carrers i les places que porten noms d'estadistes, científics, artistes, escriptors del passat [...]; la nostra doble procedència d'Atenes i de Jerusalem; i, per acabar, el temor d'un capítol final, d'aquell famós crepuscle hegel·lià que enfosquia la idea i la substància d'Europa fins i tot en ple migdia.»

Caldrà pensar que no es tracta d'un destí ineluctable. Perquè el futur no està escrit enlloc i es pot encarar de moltes maneres. I sí, l'Europa de Montaigne, d'Erasme, de Voltaire, de Kant, de Walter Benjamin i d'Isaiah Berlin: un llegat que val la pena explicar i defensar. ◀